Чінґєнє: кримські роми на перехресті культур

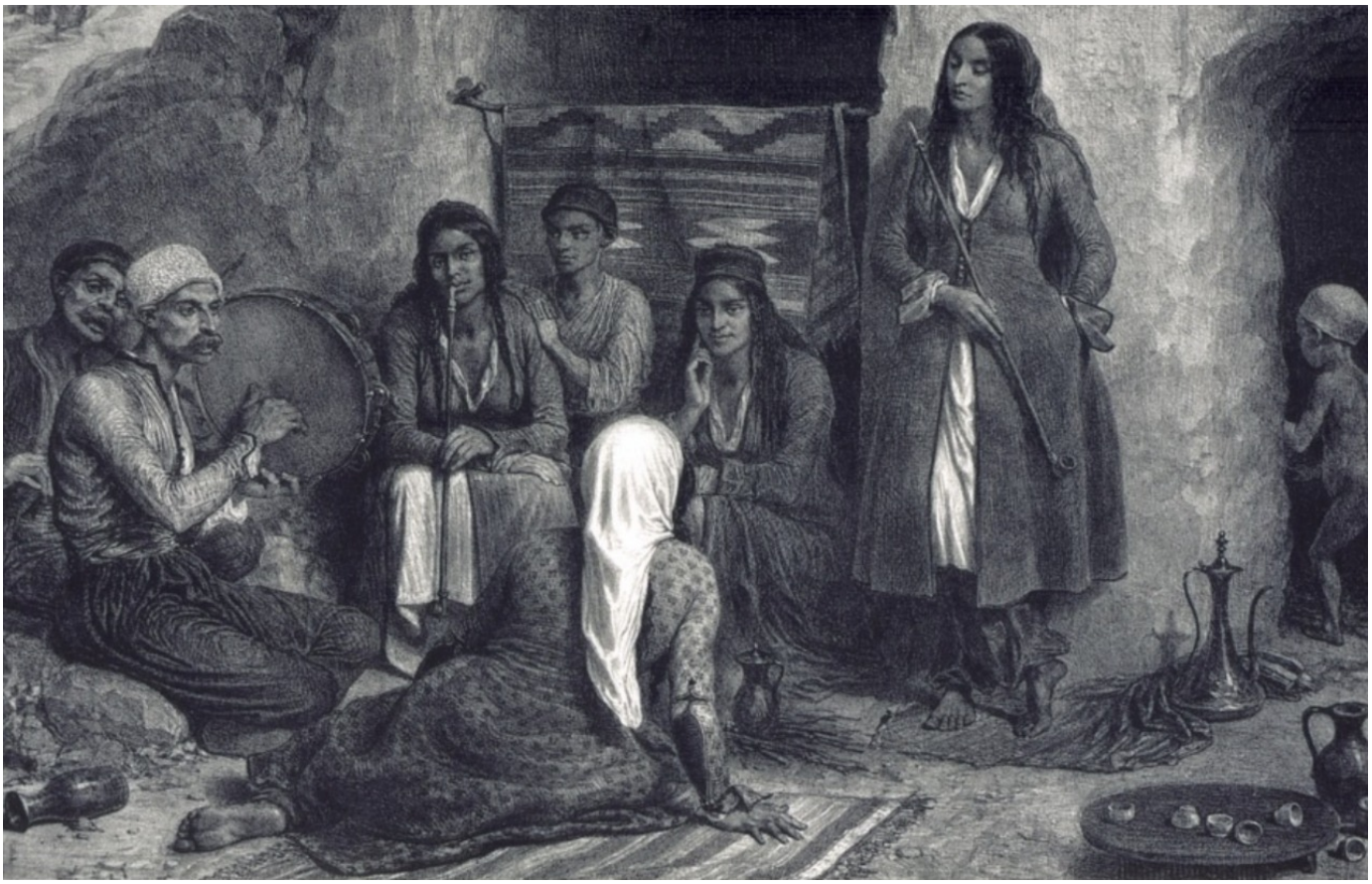

Кримський півострів протягом століть був місцем зустрічі та взаємодії різних народів і культур, що сформувало його унікальну багатонаціональну спадщину. Однією з таких самобутніх етнічних груп є кримські роми, відомі як чінґєнє. Їхня історія, мова, традиції та трагічна доля є невіддільною частиною кримської історії.

Розповідаю про історичний шлях кримських ромів, їхню культурну інтеграцію з кримськотатарським середовищем, особливості побуту та мови, а також сучасний стан цієї унікальної спільноти.

Різноманіття назв та етнічних груп кримських ромів

Кримські роми відомі під кількома назвами, що відображають їхню ідентичність та взаємодію з іншими культурами регіону.

Найбільш поширеною є кримськотатарська назва **чінґєнє** (çingeneler). Самі ж представники цієї етнічної групи використовують самоназви **киримітика рома** (krymitká romá) та **кримуря** (krymurâ).

У степовому Криму була поширена назва **дайфу** (dayfular) або **тайфа** (tayfalar). Крім того, їх також називали **урмачєль** (urmaçel), **крими** (qrımı) та **татарчє** (tataçe), що підкреслює їхню тісну історичну та культурну взаємодію з кримськими татарами.

Дослідники виділяють щонайменше дві етнічні групи: **урмачєль** та **тайфа/дайфа**. Перші вважаються особливою етнічною групою в межах кримськотатарського народу, тоді як

питання самоідентифікації тайфа/дайфа набагато складніше. Однак, через депортацію 1944 року та подальші міграції, дослідження етнічних груп кримських ромів зараз ускладнене.

Історичні корені та формування етносу

Кримські роми є нащадками двох основних ромських гілок: гурбетів, що прийшли з Сирії (їхніми нащадками вважаються тайфа/дайфа), та ромів, чиї предки мігрували з територій сучасної Болгарії та Румунії у Середньовіччі (їхнімі нащадками вважаються урмачєль), де зазнавали переслідувань.

У Кримському ханаті вони оселилися переважно у східній та північній частинах півострова, а також на Кубані.

До XVIII століття іслам став їхньою традиційною релігією, а кримський діалект ромської почала формуватися під значним впливом кримськотатарської мови, а згодом і російської та української.

Побут та ремесла кримських ромів

Чінґєнє вели переважно осілий або напівосілий спосіб життя, концентруючись в окремих кварталах ("чінґєнє маалесі", çingene maallesı) на околицях великих міст Криму, таких як **Карасувбазар** (Білогірськ), **Акмєсджит** (Сімферополь), **Багчасарай** (Бахчисарай), **Ермєні-**

Базар (Армянськ), **Кєзлєв** (Євпаторія), **Кєфє** (Феодосія) та **Ескі-Кирим** (Старий Крим).

Тайфа/дайфа були переважно возниками або конярми та жили переважно в Карасувбазарському та Оркапинському (Перекопському) каймаканствах.

Їхні заняття були різноманітними, включаючи догляд за худобою, металообробку, ювелірство, ковальство та дрібну торгівлю. Особливу роль кримські роми відіграли у збереженні та популяризації кримськотатарської музичної спадщини, виступаючи на святах та урочистостях.

Мова та культурна інтеграція

У процесі тривалої взаємодії з кримськотатарським населенням, багато кримських ромів до XIX століття перейшли на кримськотатарську мову як основну, хоча зберігали і свій унікальний діалект.

Внаслідок тісної культурної інтеграції, кримські роми часто розглядаються як один із субетносів кримських татар, і багато з них самоідентифікуються саме так, зберігаючи при цьому свою окрему ромську ідентичність.

Друга світова війна та депортація

У часи Другої світової війни та німецько-румунської окупації Криму кримські роми опинилися під загрозою винищення, як і інші ромські групи на окупованих територіях. Однак, завдяки тому, що вони були мусульманами та часто були записані як кримські татари, багатьом вдалося уникнути цієї долі.

Проте, у травні 1944 року вони разом з кримськими татарами були незаконно депортовані з рідного Криму.

Після повернення з місць депортації, починаючи з 1950-х років, вони розселялися у великих містах європейської частини СРСР, інтегруючись в різні ромські громади.

Сучасний стан

В Україні на сьогодні це найменша за чисельністю група ромської діаспори, оскільки її представники здебільшого проживають в інших країнах. У світі ця етнічна група має приблизну кількість 20-25 тисяч осіб, і входить до західної, "європейської", групи ромів.

За переписом 2001 року в АРК проживало 1.9 тисяч ромів, у тому числі й чінґєнє, що складало 0,1% від всього населення. Також вони живуть у ромських спільнотах у великих містах поза межами Криму — у Києві, Житомирі, Вінниці, Херсоні, Павлограді.

Однак, їхня історія та культура є важливою частиною багатонаціональної спадщини Криму. Варто також зазначити, що нащадки кримських ромів, які проживають на Кубані, ідентифікують себе як окрему ромську групу — кубанські роми.

***

Історія кримських ромів — чінґєнє — є яскравим прикладом складної етнокультурної мозаїки Кримського півострова. Пройшовши довгий шлях формування власної ідентичності на перехресті різних культур, вони тісно переплелися з історією кримських татар, зробивши значний внесок у музичну та культурну спадщину регіону.

Дякую за увагу! Долучайтесь до мого каналу у тґ або у вотсапі, а підтримати мене копійчиною ви можете на donatello.

Про Ральфа Бакши, Ієгуді Менухіна та Еміна Рифки, та до чого тут корінні народи України

Україна історично має сильну діаспору. За кордоном мешкає від 11 до 13 мільйонів етнічних українців та їхніх нащадків, які не є громадянами України. Після 2022 року до них додалися і як мінімум 8 мільйонів громадян України, які виїхали за кордон.

Але не варто й забувати, що у нас окрім державотворчого народу є й корінні народи України: кримські татари, караїми та кримчаки. І вони теж історично емігрували в інші країни, і їхні нащадки живуть у багатьох країнах світу.

У цій публікації розповідаю про трьох відомих людей, які мають походження з корінних народів України.

Ральф Бакши, американський режисер кримчацького походження

Американський режисер анімаційних та живих фільмів, справжня легенда анімації, відомий своїм внеском у розвиток "дорослої" мультиплікації. Його роботи відрізнялися від анімації того часу, оскільки він не боявся порушувати складні теми та використовувати більш реалістичні образи.

Ральф народився в Хайфі, Палестина, у 1938 році в родині кримчаків, у наступному році його сім'я переїхала до Сполучених Штатів. Його дебютний мультфільм, “Пригоди кота Фріца” (1972) став найуспішнішим представником незалежної анімації, зібравши у світовому прокаті 190 мільйонів доларів. Згодом Бакши зняв багато культових фільмів, серед яких "Володар перснів" (1978), “Гей, красунчику” (1982), "Вогонь і лід" (1983), а також “Крутий світ” (1992), що поєднував реальний світ з анімацією.

Ральфа Бакши вважають одним із найвпливовіших аніматорів XX століття, який відкрив нові можливості для мультиплікації. Також великим є вплив його “Володаря Перснів” на екранізацію Пітера Джексона, який дуже ним надихався. То ж без Бакши не було б того “Володаря Перснів”, яким ми його знаємо, можна подивитися порівняння цілих сцен.

Ієгуді Менухін, британський скрипаль і диригент караїмського

походження

Легендарна постать у світі класичної музики, скрипаль, який вражав своїм талантом ще з дитинства. Вважається одним із найвидатніших скрипалів XX століття.

Ієгуді народився у Нью-Йорку в 1916 році в родині білоруського єврея та караїмки з Ялти. Йому не було й двох років, коли його вперше взяли на концерт симфонічного оркестру, а у 12 років юний скрипаль починає концертну діяльність.

У 1931 році Менухін отримав першу премію на конкурсі Паризької консерваторії, а за час Другої світової війни дав понад 500 концертів майже в усіх місцях, де проходили бойові дії. У 1962 році він засновував Школу Ієгуді Менухіна в Сурреї, а у 1983 році разом з Робертом Мастерсом започатковав Міжнародний Конкурс Ієгуді Менухіна для молодих скрипалів. У 1991 році він став головним запрошеним диригентом Англійського симфонічного оркестру, і займав цю посаду до своєї смерті у 1999 році.

Менухін мав найдовший за всю історію контракт з компанією звукозапису EMI — 70 років. За цей термін він зробив понад 300 записів і як виконавець, і як диригент.

Емін Рифки (Емін-паша), османський політик і науковець кримськотатарського походження

Видатний політик та науковець Османської імперії, здобув блискучу освіту. Його називають першим кримським татарином, який закінчив Кембриджський університет, а його інтереси охоплювали широкий спектр наук, від математики та фізики до військової справи.

Емін народився у 1790-ті роки в сім'ї вченого-математика Хусеїна Рифки Тамані, який походив з Кримського ханства. Навчався в Стамбульській Султанській академії, а коли уряд ухвалив рішення направити в Сполучене Королівство групу молодих студентів для отримання фундаментальну європейської освіти, серед відібраних кандидатів був і Емін.

Вступивши на факультет точних наук Кембріджського університету, він став одним з найкращих студентів. Після закінчення університету Емін став викладачем Кембриджу, однак невдовзі повернувся в Османську імперію.

Емін-паша активно займався реформами в освіті та військових справах, та був одним з найяскравіших представників нової інтелектуальної еліти Османської імперії першої половини XIX століття. Емін Рифки помер у 1851 році, залишивши після себе ряд наукових

робіт з математики, фізики та воєнного мистецтва.

***

Дякую за увагу! Підписуйтесь на мій канал у тґ або у вотсапі, а підтримати мене копійчиною ви можете на donatello.

Про італійців Криму

На сьогодні точна кількість італійців в Україні невідома, однак за переписом 2001 року загалом італійцями себе назвало 420 людей. Орієнтовно італійське походження мають до 500 мешканців Криму, діють дві громадські організації, які об'єднують нащадків італійських сімей, і на жаль, частина з них пішла на співпрацю з окупантами.

Але як італійці з'явилися у Криму?

Передісторія

До передісторії появи італійців у Криму можна віднести давньоримську добу в історії півострова, яка почалася у 63 році до н. е., коли Херсонес та Боспорське царство стали васалами Римської республіки, та закінчилася у IV-V столітті, коли з'явилася Східна Римська імперія, яку ми звемо Візантією.

Однак, давньоримська присутність була здебільшого військова, і попри довготривале існування укріплень по типу Харакса, невідомо, скільки уродженців давньої Італії залишилися у Криму після відходу римських легіонів та флоту. Якась частина точно залишилася і зробила свій внесок у формування тогочасного етнічного розмаїття півострова.

Середньовічні італійські колонії

Наступним етапом, вже у середньовіччя, стала італійська колонізація Криму та всього Причорномор'я.

Спочатку північноіталійські Генуезька та Венеційська республіки, що конкурували між собою, вели торгівлю з Кримом за посередництва Візантії. Однак з середини XII століття, з ослабленням імперії, для генуезьких купців відкрили прохід через протоки Босфор і Дарданелли до Чорного моря.

Все змінилося після облоги та взяття хрестоносцями Константинополя у 1204 році, яке відбулося за активної участі венеційського флоту. Як результат, за угодою з новою Латинською імперією, що побудували хрестоносці, виняткове право торгівлі у Чорному морі здобули венеціанці.

Їхньою головною факторією у Криму стала Солдайя (сучасний Судак). Спочатку в її гавані почали швартуватися кораблі венеційських купців, потім з'явився окремий венеційський квартал із житловими будинками та складами, і, зрештою, у місті з'явилися казарми для венеційських військових.

Венеційська факторія у місті пережила напади сельджуків та монголів, а у 1240 році попала

під владу новоствореного Улуса Джучі (він же Золота Орда). Венеційці визнали владу ханів та погодилися сплачувати їхні податки та мита, а за це отримали право вільно торгувати в усіх монгольських володіннях.

Під захистом ханів Сугдея стала важливим елементом Великого шовкового шляху та значним містом. Наприклад, у дядька відомого венеціанця Марка Поло, Маттео Поло, у Сугдеї був власний торговельний будинок. Звісно, місто було багатонаціональним, наприклад, як раз у ці часи у Крим активно переселяються вірмени.

Венеційська монополія у Чорному морі закінчується у 1261 році, коли греки відвойовують Константинополь. У тому ж році імператор відродженої Візантії Михаїл VIII Палеолог передає усі торгові привілеї венеційців генуезцям. Однак, попри всі складнощі, Сугдея залишалася венеційським опорним пунктом, а з 1287 року всім містом керував венеційський консул.

З втратою венеційцями монополії на торгівлю у Чорному морі, у Криму з'являються генуезькі факторії. Вже у 1266 році генуезці отримують від хана Уран-Тимура право заснувати власну колонію на тих самих умовах — сплата податків і мит в обмін на дозвіл вільно торгувати в усіх ханських володіннях. Для першого опорного пункту у Криму генуезці обирають поселення Кафа (сучасна Феодосія) біля руїн давньогрецької Теодосії.

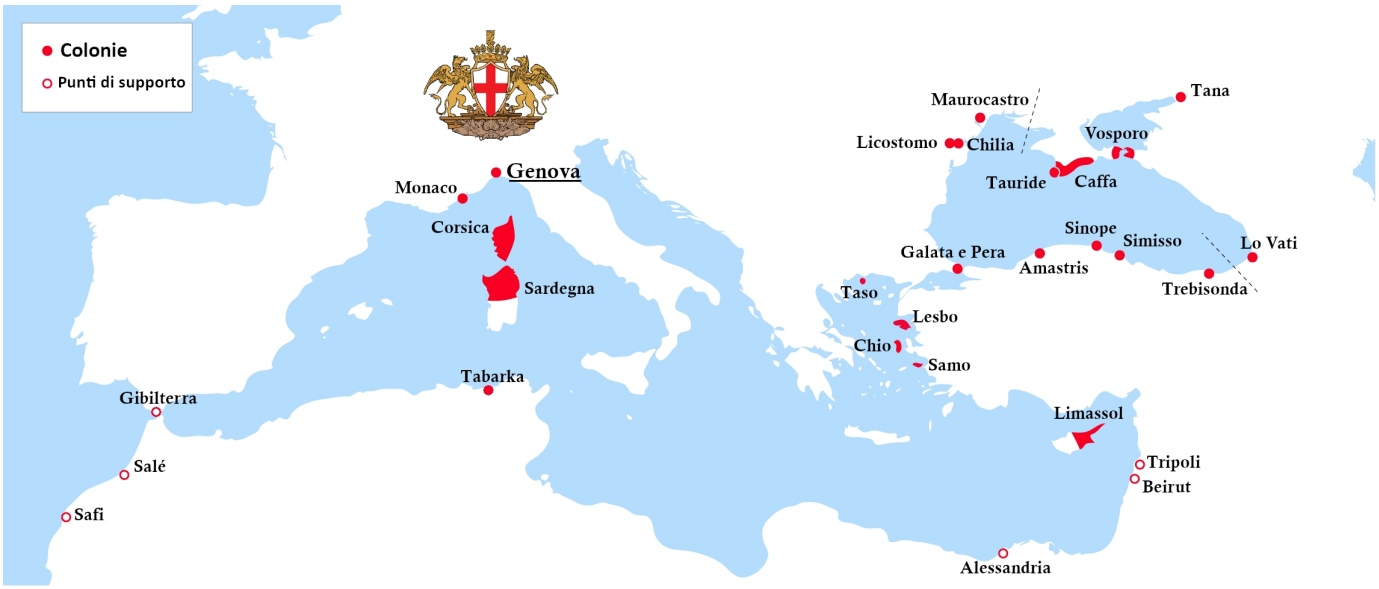

З 1289 року Генуезька республіка вже призначає своїх консулів у Кафу, у 1290-х роках витісняє венеційський флот з Чорного моря, та перетворює Кафу на найбільше місто Криму.

У 1318 році генуезці засновують колонію Воспоро (Черкіо, Керч), у 1357 році захоплюють Чембало (сучасна Балаклава), а у 1365 році Солдаю, витіснивши звідти венеційців. В 1380-му році хан Тохтамиш погодився визнати всі території, що були захоплені генуезцями в Криму і Причорномор'ї територією Генуезької республіки.

Так з'явилося капітанство Ґотія, як називали колонії у Криму, у складі Ґазарії — генуезьких територій у всьому Причорномор'ї. Верховним правителем Ґазарії був дож Генуезької республіки, він призначав консулів Кафи (Феодосії), Чембало (Балаклави), Солдайї (Судака) та Воспоро (Керчі).

Консулу Кафи підпорядковувалися консули Чембало, Солдайї та деякий час консул Воспоро, а також він призначав намісників ще в чотирьох консульствах Капітанства Ґотії, з центрами у Горзоні (Гурзуфі), Партеніті, Ялті, та Лусті (Алушті). Всі ці міста були багатонаціональними: тут жили італійці, тюрки, греки, вірмени, євреї, черкеси.

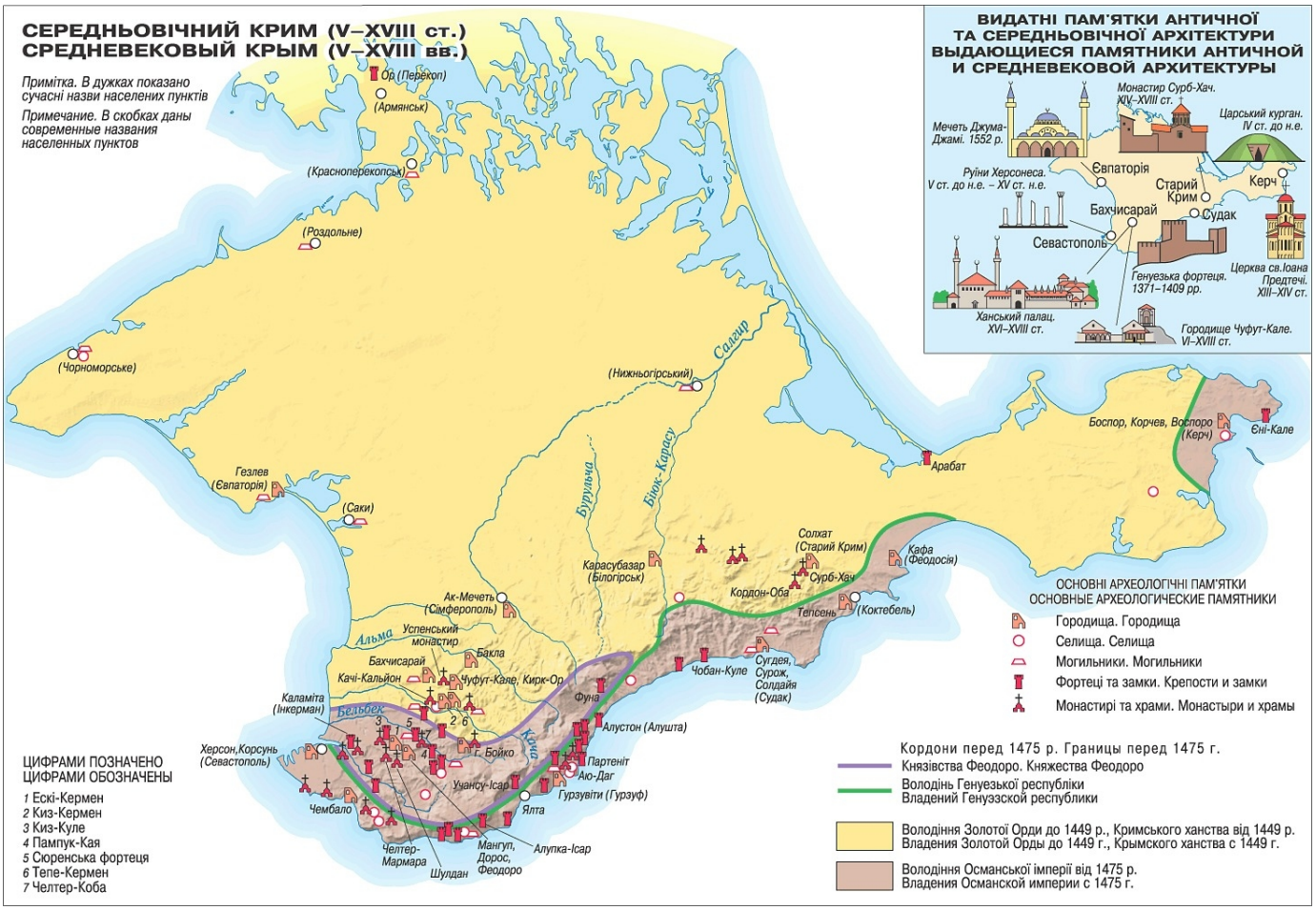

Після завоювання Константинополя османами та остаточного падіння Візантії у 1453 році, Генуезька республіка поступилася чорноморськими колоніями своєму банку Сан-Джорджо (Святого Георгія). Однак, з втратою прямого зв'язку з метрополією Ґазарія стала втрачати свої позиції, і зрештою у 1475 році була завойована османами на чолі з Ґедик Ахмед-пашою.

Ще варто згадати, що втрата Генуезькою республікою чорноморських колоній у 1475 році повпливала й на відкриття Нового Світу у 1492 році. Так, Христофор Колумб був генуезцем, і почав брати участь в морських торговельних експедиціях як раз у 1470-х роках. А оскільки торговельні шляхи через колишні колонії на Чорному морі були закриті, довелося шукати нові.

І як раз приблизно 1475-1480 роками датуються перші ідеї Колумба з пропозицією плисти до Індії через захід. Результат ми всі знаємо.

Нащадки італійців у модерному Криму

Після османського завоювання генуезької Ґазарії велика частина місцевих італійців покинула колишні колонії. За переказами, османи відправили їх до Константинополя, звідки вони вже могли повернутися до Генуї.

Але значна частина італійців залишилася, а деякі переселилася до Кримського ханства. Разом з іншими етнічними групами вони взяли участь в етногенезі кримських татар, караїмів і кримчаків, і можливо також урумів і румеїв. Наприклад, серед кримчаків зустрічаються імена та прізвища італійського походження, такі як Ломброзо та Анжело.

Ще у XVII столітті є свідчення про так званих френків або френккардашів — тюркомовних католиків з італійськими прізвищами, які казали шо в них є предки генуезці. Цікаво, що навіть у XIX столітті частина родин з італійської громади Криму виводили свій родовід ще з середньовіччя, і називали себе "женовезці" (кримськотатарське *cenevez* — генуезці). Однак, переважна частина італійців, що залишилися у Криму у 1475 році, асимілювалася серед кримських татар.

Формування сучасної італійської громади

Сучасна ж італійська громада з'явилася у Криму вже після окупації та анексією росією Кримського ханату. У 1820 році у Керч з півдня Італії у пошуках роботи та землі прибули перші поселенці, близько 30 родин.

Нагадаю, що вільні робочі місця та вільна земля у Криму з'явилися після депортації росією християн з Криму у 1778 році та особливо після багаторічних утисків російської владою місцевого населення, що спричинило масову міграцію кримських татар до Османської імперії.

Більша частина італійських поселенців була селянами, рибалками, корабелами, моряками в основному з апулійців з Барі, Бішельє, Мольфетта і Трані, а також генуезців. Виділяють дві хвилі міграції, що відбулися між 1830-ми і 1870-ми роками. Емігранти в пошуках можливостей, італійці оселилися в Криму, інтегруючись у місцеве суспільство та створивши процвітаючу громаду.

У Криму найбільш компактно італійські сім'ї селилися навколо Кєфє (Феодосії) та Керчі, а на материковій частині України в Одесі, Маріуполі, Миколаєві та Бердянську. У 1840 році італійці Керчі побудували католицький костел, який був перебудований у 1883 році й зберігся донині.

На початку XIX століття Керч була важливим центром морської торгівлі з італійськими державами, так, у місті були відкриті консульства королівства Сардинія та королівства Обох Сицилії.

Не варто й забувати про участь військ Сардинського королівства у Кримській війні 1855—1856 років проти російської імперії, після яких на схилі гори Гасфорт залишився італійський військовий цвинтар.

Потік італійських переселенців у Крим продовжувався до самого кінця XIX століття, за переписом населення 1897 року в Керчі та її передмістях мешкало 816 італомовних, а у Кєфє (Феодосії) — 55.

Під час Української революції 1917-1921 частина італійців повернулися на батьківщину за сприяння італійського уряду, який направив кораблі в чорноморські порти для вивозу земляків. Зокрема з Криму до Італії повернулося близько 150 осіб.

На початку 1920-х років більшість італійських громад в Україні припинили своє існування, однак керченська громада збереглася. У місті діяла італійська початкова школа, клуб та бібліотека. На початку 1920-х років совєтська влада перетворює керченський костел на спортзал, і створює "італійський" колгосп "Сакко і Ванцетті" (сучасне селище Єгорове поблизу Керчі), куди також приїжджали комуністи з Італії.

У 1930 році керченська італійська громада налічувала 1300 осіб, а всього у Криму у той час жило від трьох до п'яти тисяч італійців, які становили до 2% всього населення півострова. У 1930-ті італійці, як і інші народи що жили в срср, потрапили під репресії. До 1939 року значна частина спільноти встигла переїхати на батьківщину, і на початок Другої світової війни італійців на півострові налічувалося вже близько тисячі.

Совєтське виселення італійців з Криму

Під час Другої світової війни, після німецької окупації Керчі, на початку 1942 року місто відвоювали совєтські війська. 29 січня вони розпочали депортацію італійців, їм було виділено півтори години на збір. Керченських італійців, до 450 осіб, зокрема 80 членів змішаних сімей, вивезли через Чорне море до Баку, а далі до Казахстану. Більшість дітей та старих людей померли в дорозі від голоду та холоду.

Під час другої хвилі депортації, 8-10 лютого 1942, виселили ще 70 людей, а останні кримські італійці були виселені разом із вірменами, болгарами й греками в червні 1944 року.

Половина депортованих померла, не прибувши до місця призначення в примусових трудових таборах. Ті, хто вижив, були кинуті напризволяще у вкрай небезпечних умовах. Під час правління Хрущова деякі вцілілі змогли повернутися до Криму, але конфісковане майно, включно з землею на цвинтарі, так і не повернули.

Італійські війська у Криму у Другу світову війну

І тут варто згадати, що й у Другу світову італійські війська теж воювали на території України. На материку це були Італійський експедиційний корпус в росії (італ. *Corpo di spedizione italiano in Russia*), а пізніше Італійська армія в росії (італ. *Armata italiana in Russia*), а у Криму 4-та флотілія MAC (італ. *4ª Flottiglia MAS*).

Абревіатура MAS означала "*Mezzi d'Assalto*", тобто штурмові засоби. Це був спеціальний підрозділ Королівських військово-морських сил Італії, що використовував торпедні катери та малі підводні човни для проведення розвідувальних і диверсійних операцій. Він брав участь в облозі Севастополя та інших операціях на морі, і за час своєї діяльності потопив 3 совєтські транспортні кораблі, 3 совєтські підводні човни, а також пошкодив крейсер "Молотов" і есмінець "Харків".

Повернення до Криму

Лише у 1950-х роках деякі з кримських італійців отримали змогу повернутися до Криму.

У 1992 році вони створили у Керчі громаду "Черкіо", яка відбудувала католицький костел. 47 осіб на початку 90-х робили запит на повернення італійського громадянства, але лише двоє отримали позитивний результат, оскільки документи про їхнє італійське походження втрачені.

***

Дякую за увагу! Підписуйтесь на мій канал у тґ або у вотсапі, а підтримати мене копійчиною ви можете на donatello.